

SJEĆANJA

POLITIČKA MOĆ I TRADICIONALNI MENTALITET

Mladen Čaldarović

Zagreb

Jedan od rijetkih hrvatskih antifašističkih boraca koji nije bio komunist, a pogotovo ne i član partije, jest profesor Dinko Tomašić. Vjerojatno je bolje od komunista znao što se stvarno zbiva u Španjolskoj za vrijeme građanskog rata, ali je neumorno djelovao uvjeren da bi nacističko osvajanje Hrvatske i ostalih zemalja Jugoslavije dovelo Hrvatsku na krivi put, zaustavilo njezin demokratski razvoj, unazadilo hrvatsko-srpske odnose i skinulo "s dnevnog reda" federativno uređenje Kraljevine Jugoslavije.

Za vrijeme najveće aktivnosti Dinka Tomašića bio sam prisilno odsutan iz Zagreba, od siječnja 1938. do rujna 1939, pa nisam imao prilike osobno ga upoznati. Pokojni profesor Ante Moravac pričao mi je kako je s njime ugovorio predavanje u Karlovcu, kako je predavanje odlično uspjelo i kako su tom zgodom vođeni razgovori intelektualaca i brojnih studenata s profesorom Tomašićem. Osobno sam poznao Tomašićeva asistenta Vuka Vernića, bio sam nazočan na njegovim predavanjima u organizaciji ljevičarskog društva "Svjetlost", u najvećoj dvorani glavne zgrade Sveučilišta. Oduševljavao je nas, studente, izvanrednim izlaganjem. Vernića sam posljednji puta vidio samo nekoliko dana prije njegove smrti; bilo je to 1943. godine, u Čelebićima kraj Foče, za vrijeme V. ofanzive. Obojica smo bolovali od tifusa; više smo se gledali nego što smo razgovarali. Opraštali smo se.

Iako, dakle, nisam osobno poznao Dinka Tomašića, mogu svjedočiti da je njegov ugled i utjecaj u antifašističkom pokretu, među studentima, bio vrlo velik. Što god napisao, ma gdje se pojavio, iz njega je zračila snažna osobnost i iskrenost uvjerenja. To je bio čovjek koji s razlikama u idejno-političkim opredjeljenjima nije postupao na taktičko-cinični politikantski način, što se moglo često osjetiti kod drugih političara antifašista. On je bio za zajedničku frontu u najdubljem političkom i moralnom smislu.

U kolovozu 1939. godine svi su odnosi i platforme došli u "slijepu ulicu". Tek stvorena Banovina Hrvatska našla se u teškoćama i pod žestokim udarcima ojačale srpske reakcije. Započeta demokratizacija je zaustavljena, pakt Hitler-Staljin obustavio je antifašističku borbu, a nakon okupacije Austrije,

Čehoslovačke i Poljske pitanje održanja Kraljevine postalo je potpuno neizvjesno. Engleski državni udar 27. ožujka 1941. u Beogradu, antifašističke demonstracije te njemački napad deset dana poslije pretvorili su konfuziju u potpuni kaos. Izgledi za uspješan otpor bili su nikakvi; našli smo se u ruševinama, a mnogi nisu uspjeli sačuvati živote. Dinko Tomašić spasio se bijegom u Italiju i zatim u Ameriku. Učinio je najbolje.

U svojim radovima Tomašić je analizirao neposredno predratno, ratno i poslijeratno razdoblje političkog i društvenog stanja u Hrvatskoj i dvjema Jugoslavijama. Primijenio je svoj poznati model, ali je raspravljao i o klasama, o odnosima unutar socijalne strukture, o formiranju vodećih grupa u političkom životu. Model o temeljnoj suprotnosti tradicionalnih agresivnih i demokratski miroljubivih društava doista je statičan, kao što zaključuje Aleksandar Štulhofer (*Nedjeljna Dalmacija*, 29. 9. 1993, str. 44), i nedostatan je za objašnjenje revolucionarno usmjerenih pokreta i demokratski zasnovanih zadružno-seljačkih stranaka. Prije svega, radilo se o političkim antagonizmima, o elitama moći, klasama na vlasti, o privremenim i nestabilnim savezima velikosrpskih radikala s dotadašnjim opozicijama (JRZ sa JMO, Radikali s HSS, SDS i Davidovićevim Demokratima i sl.) Također, može se s dosta sigurnosti utvrditi da se svako razdoblje naglašenog "proleterskog internacionalizma" u ideologiji socijalističkog i komunističkog pokreta poklapalo s jugoslavenskim unitarizmom, srpskom dominacijom i antihrvatskim kampanjama.

Nije, naravno, moguće tu cjelokupnu sliku političkih odnosa reducirati na raspodjelu karakterističnih crta etno-mentaliteta. I druga se strukturna obilježja javljaju unutar spomenutih kategorija, prožimlju se i isprepliću.

Nakon rata Tomašićeve teorije nisu ostale nepoznate studentima sociologije i politologije. Na Filozofskom fakultetu zagrebačkog Sveučilišta (od 1965. do 1980. godine) te na Fakultetu političkih nauka (do 1964. do 1977. godine) radovi profesora Tomašića raspravljani su u okviru predmeta "Sociologija kulture"; na popisu ispitne literature nalazile su se dvije Tomašićeve studije – "Društveni razvitak Hrvata" i "Politički razvitak Hrvata".

Prije rata frankovci su optuživali Tomašića zbog njegove dijalektike, a socijalistički su mu angažirani pojedinci, pisci i nastavnici zamjerali nedostatak dijalektičnosti. Međutim, filozofska, ontološka i gnoseološka razmatranja dijalektike imaju svoj referentni okvir, svoje fenomenološko polje mudrosnog promišljanja i samo se u "brošuralnom marksizmu" (Nika Milićević) može dijalektika stavljati na akcijske plakate i unositi u svakovrsne agresivne politikantske kvalifikacije.

Na kraju, Tomašićevo "seciranje" komunističke vlasti i danas može biti temeljem sociologijskog istraživanja vladajućih struktura. Njegovo zalaganje za interdisciplinarni pristup u istraživanju treba posebno istaknuti. U izučavanju društva u zemljama bivše Jugoslavije takvi postupci su znanstveno sve aktualniji jer se na ovim prostorima socijalni procesi, političke konstelacije, povijesni *background*, antropološki i socijalno-psihološki, jezični i folklorni aspekti – osobito složeno isprepliću.

PROF. DINKO A. TOMAŠIĆ (1902-1975)

Ante Kadić

Bloomington, USA

Tomašić se rodio 23. travnja 1902. u selu Smokvici, na sredini otoka Korčule; otac mu je bio učitelj, a majka je odgojena u Odesi, jer je njen otac ondje bio trgovac žitom. Klasičnu gimnaziju pohađao je u Splitu, najprije kao sjemeništara, a kasnije kao vanjski đak. U gimnazijskim klupama i za vrijeme prvog svjetskog rata sve više je postajao pristašom jugoslavenske zajednice naroda; kada je Jugoslavija konačno bila stvorena, vjerovao je da se ostvario stoljetni san. Po svršenim pravnim naukama u Zagrebu, mnogo je godina radio u Beogradu, navlastito kao statističar u Institutu za narodno zdravlje. Iz Beograda je kao stipendist pošao u Pariz da uči sociologiju, a odatle je prešao u Ameriku da se specijalizira u istom predmetu. Dok je boravio u Berkeleyu, dobio je vijest da je imenovan docentom na zagrebačkom Sveučilištu.

Iako je Tomašić negdje do tridesetih godina bio iskreni Jugoslaven, kad se vratio u Zagreb (1935), više nije imao iste političke poglede: u dodiru sa Srbima u Beogradu, pod utjecajem događaja u domovini, naročito Radićeva ubojstva u Skupštini, ali i studija u inozemstvu, on se bio približio lijevom krilu HSS-a.

Tomašića su napadali ne samo njegovi nacionalno raspoloženi đaci već i kolege koji se nisu slagali s teorijama izloženim u njegovim knjigama (*Društveni poredak hrvatskog naroda*, 1937; *Personality and Culture in Eastern European Politics*, 1948). Zbog njegove stalno opetovane teorije o razlici između pitomog, miroljubivog, zadrugarskog tipa seljaka iz Hrvatskog zagorja i onog suprotnog, agresivnog Dinarca, Tomašića su kritizirali Srbi i Hrvati, buržuj i komunisti, stručnjaci u domovini i tuđini. O njemu je nastala cijela legenda. Tomašić nije bio ni ustaša, ni mrzitelj Srba, ni apriorni antikomunist, već nepopustljivi Bodul, sa svojim određenim idejama kojima je posvetio dobar dio života te se iskreno nadao da će se jednog dana uvidjeti njihova valjanost. Već se sada može sa sigurnošću ustvrditi da su mu veliku nepravdu učinili oni koji su pisali da su njegove teorije kao kule u zraku. Tomašić je doista s đacima odlazio na teren i tamo proučavao društvene odnose.

Kad je bio prisiljen tražiti posao u tuđini, Tomašić se vratio u Ameriku i bio imenovan profesorom sociologije u St. Louisu. Tu je odmah napisao zapažene članke o "borbi za vlast u Jugoslaviji" i kako se "naša junačka vojska" rasula nakon prvog dana njemačke ofenzive.

Kad je Jugoslavija kapitulirala, neki su članovi vlade pobjegli u Ameriku; među njima je bio i ban Hrvatske, Ivan Šubašić, koji je uzeo Tomašića da mu bude pri ruci u izvršavanju nekih poslova bilo kod američkih vlasti, bilo među hrvatskim emigrantima. Tad je Tomašić postao vrlo aktivan, obilazio naša naselja, pribivao

raznim sastancima, tumačio nekim "zanesenjacima" da Njemačka ne može pobijediti i dopisivao se s vodećim hrvatskim političkim ličnostima.

Iako je nastavio osuđivati Pavelićevu politiku, Tomašić se postupno približavao hrvatskim nacionalistima, pa je izgubio posao kod bana Šubašića, jer je vjerovao da bi Titova Jugoslavija mogla biti lošija zajednica od one kraljevske.

Tomašić je 1942. predavao na Lawrence College (Wisconsin); tad je napisao članak *Hrvatska u svjetskoj politici* (u *Journal of Central European Affairs*); u njemu je Tomašić, za ratnih godina, dok se na Hrvate nabacivalo blatom s raznih strana, tumačio Amerikancima da ideju hrvatske državnosti i samostalnosti nije izmislio Hitler i Pavelić već da ona stalno živi, tamo od devetog stoljeća, u srcima Hrvata!

Došavši na Indiana University, Tomašić se povukao iz našeg bučnog političkog života te se posvetio znanstvenom radu; on je i dalje energično branio svoja gledišta, ali sve se to zbivalo u zatišju obitelji ili u razredu.

Tomašić je prošao ogroman i težak put: od statističara u Beogradu, gdje je pisao o porastu stanovništva i ilegalnom pobačaju, do analitičara komunizma u raznim zemljama; od Jugoslavena, a zatim ljevičara do pozicija hrvatskog domoljuba, koji ima razumijevanja za sve narode ali mu je ipak najbliži njegov rodni; od čovjeka koji se kretao u vladinim krugovima i dobivao razne stipendije do odlučnog protivnika vladajućeg režima u Beogradu; od mladog docenta koji je brzo pisao, i to o raznim predmetima, do savjesnog znanstvenog radnika koji je u starosti sve više razmišljao o kompleksnosti raznih pitanja; od zagrebačkog sveučilišnog docenta koji se bio proćuo zbog svoje teorije o zagorskom i dinarskom tipu seljaka do poznatog profesora na Indiana University, koji je pred brojnim đacima iznosio svoje poglede na globalnu svjetsku situaciju.